

PAVEL HLAVINKA

Dobro a ctnost

**pohledem
etických
a náboženských
konceptí**

TRITON

TRITON
Praha / Kroměříž

Pavel Hlavinka

Dobro a ctnost
pohledem etických
a náboženských koncepcí

Motto:

*Bud' tím, čím už jsi,
a přitom si nepřivlastňuj nic z toho, čím můžeš nebýt.
Pak zůstaneš v lásce sjednocen s celým milovaným světem.*

PAVEL HLAVINKA

Dobro a ctnost
pohledem etických
a náboženských koncepcí

Stanislav Juhaňák – TRITON

Pavel Hlavinka

Dobro a ctnost pohledem etických a náboženských koncepcí

Tato kniha ani žádná její část nesmí být kopírována, rozmnožována ani jinak šířena bez písemného souhlasu vydavatele.

Copyright © Pavel Hlavinka, 2014
© Stanislav Juhaňák – TRITON, 2014
Cover © Renata Brtnická, 2014

Vydal Stanislav Juhaňák – TRITON,
Vykáňská 5, 100 00 Praha 10,
www.tridistri.cz

ISBN 978-80-7387-786-6

OBSAH

Úvodní poznámka	10
Úvod	11
1. ČÁST: Přehled etických koncepcí v dějinách evropské filosofie	
1. kapitola: Antika	16
1.1 Pythagoras (570–490 př. Kr.)	16
1.2 Prótagoras (480–410 př. Kr.)	18
1.3 Sókratés (469–399 př. Kr.)	19
1.4 Sókratovské školy	22
1.5 Platón (429–347 př. Kr.)	26
1.6 Aristotelés (384–322 př. Kr.)	31
1.7 Stoická etika	36
1.8 Epikureismus	38
1.9 Plótinos (204–270 po Kr.)	39
2. kapitola: Křesťanské etické koncepce	43
2.1 Órigenés z Alexandrie (184–254)	50
2.2 Aurelius Augustinus (354–430)	52
2.3 Tomáš Akvinský (1225–1274)	55
2.4 Etika ve středověké křesťanské sektě katarů	58
3. kapitola: Novověké etické koncepce	63
3.1 Benedikt Spinoza (1632–1677)	63
3.2 Immanuel Kant (1724–1805)	67
4. kapitola: Etické koncepce v západní filosofii 19. a 20. století	72
4.1 Friedrich Nietzsche (1844–1900)	72
4.2 Materiální etika hodnot	75

4.2.1 Franz Brentano (1838–1917)	75
4.2.2 Max Scheler (1874–1928)	76
4.3 Existencialistická etika	77
4.3.1 Sören Kierkegaard (1813–1855)	78
4.3.2 Martin Heidegger (1889–1976)	81
4.4 Utilitarismus	84
4.4.1 Jeremy Bentham (1748–1832)	84
4.4.2 John Stuart Mill (1806–1873)	85
4.5 Bioetika Petera Singera (1946)	86
4.6 John Rawls (1921–2002)	89
4.7 Jürgen Habermas (1929)	90
4.8 Hans Jonas (1903–1993)	92
4.9 Hannah Arendtová (1906–1975)	93
4.10 Analytické etiky	97
4.10.1 George Edward Moore (1873–1958)	97
4.10.2 Alfred Jules Ayer (1910–1989)	98

2. ČÁST: Etické koncepce ve významných náboženstvích světa

1. kapitola: Židovská etika	102
1.1 Filón (25 př. Kr.–50 po Kr.)	106
1.2 Avicbron (1022–1052)	107
1.3 Maimonides (1135–1204)	108
1.4 Některé etické aspekty v učení kabaly	111
2. kapitola: Islámská etika	118
2.1 Súfismus	120
3. kapitola: Etika v čínské filosofii konfuciánské a taoistické	122
3.1 Konfucianismus	122
3.2 Taoismus	126
4. kapitola: Etické koncepce v hinduismu	131
4.1 Nauka o karmě a dharmě	132
4.2 Jóga	132
4.3 Vědy	135

4.4 Upanišady	136
4.5 Neortodoxní proudy v Indii	144
4.5.1 Džinismus	144
4.5.2 Tantrismus	145
5. kapitola: Etické koncepce v buddhismu	150
5.1 Mahájána (Velký vůz)	158
5.2 Učení starších (Théraváda – pálijsky, Sthaviraváda – sanskrtsky)	164
5.3 Zen-buddhismus	165
3. ČÁST: Speciální a aplikovaná etika	
1. kapitola: Tibetský příspěvek k etice umírání a smrti	170
1.1 Stavby vědomí (tibetsky <i>bar-do</i>)	172
2. kapitola: Nárys možné etické koncepce pro klientské profese	176
3. kapitola: Nárys možné etické koncepce pro oblast sportu a her	182
Závěr	187
Summary	189
Bibliografie	191

ÚVODNÍ POZNÁMKA

Předložená odborná monografie *Dobro a ctnost pohledem etických a náboženských koncepcí* vychází ve svém základním pojetí ze studie *Etika. Přehled filosofických a náboženských koncepcí*, vyd. Iuridicum Olomoucense, o. p. s., Olomouc 2013. Je však vybavena mnohem bohatším poznámkovým a bibliografickým aparátem a bere tudíž v úvahu další významné odborné publikace, které autor v době psaní předchozí studie neměl k dispozici. Aktuální text rozpracovává některé kapitoly (zejména *Židovská etika*, *Etické koncepce v buddhismu*, *Etické koncepce v hinduismu*, *Tantrismus*) do detailnějších souvislostí. Zcela nové jsou kapitoly *Etika ve středověké křesťanské sektě katarů* a *Některé etické aspekty v učení kabaly*.

ÚVOD

Etymologické hledisko odhaluje původ slova *etika*, jak známo, v řeckém *ethos*, které předně označovalo místo pastvy, ustájení a chování domácích zvířat. Užíváno v souvislostech života člověka označuje společenstvím uznané místo k bydlení. Konkrétněji plot nebo hranice pozemku, v širším významu obyčej a zvyky typické pro danou pospolitost. Teprve později slovo *ethos* také vystihuje poměr jednotlivce ke druhým lidem, způsob jednání a konečně vnitřní, postojové charakteristiky. Ve starověkém Řecku náležela etika do kategorie praktické filosofie. Zabývala se morálkou, tedy hodnotícími soudy rozlišujícími dobré od zlého.

Etika ve vlastním smyslu jako filosofická disciplína tedy není totéž co morálka, neboť má být vpravdě učeným slovem o ní. Kritickou reflexí ohledává předpoklady morálky, její legitimnost a eventuální projekci a realizaci v zákonech státu.

Normativní etika na základě kulturně variabilních kritérií rozlišujících dobré jednání od zlého stanovuje normy jednání. Tyto normy mají zpravidla podobu materiální, tedy nám v podobě příkazů a zákazů doporučují, co je třeba konkrétně, věcně činit k dosažení žádoucího stavu, a určují, za jakých podmínek je možno považovat nějaké jednání za mravné. Jednou z typických podob normativní etiky je **kazuistika**. Tento výraz v sobě nese nejen označení pro výklad určitého jevu na základě analýzy konkrétního případu například v medicíně, právu nebo psychologii, ale zároveň je často užívanou metodou právě pro aplikaci obecně závazných norem pro jednotlivá rozhodnutí. Své bohaté uplatnění nalézala tato metoda aplikace mravních předpisů zejména v katolické morální teologii. Jako každá striktně předepisující (preskriptivní) etika se mohla stávat ohrožením pro svobodné rozhodování člověka na základě jeho svědomí. To by ovšem platilo pouze za předpokladu, že by v osobním svědomí již nebylo obsaženo konkrétní vedení mravními doporučeními, jak o tom uvažují například některé varianty křesťanské etiky nebo materiální etika hodnot.

Právem nás nyní mohou napadat souvislosti s rozlišením mezi autonomií a heteronomií. Lze snad zjednodušeně tvrdit, že **heteronomní morálka**, tedy ta, která své mravní předpisy přijímá prostřednictvím vnější autority, je historicky, ale také ontogeneticky starší. Nestranně, řekli bychom, fenomenologicky nahlíženo, to, co bývá přijímáno od původního dárce: boha, rodiče, je přijímáno, lépe řečeno, očekává se, že bude přijímáno s respektem a vděčností. Takový pokorný příjem předpisů jednání je možný tím spíše, čím větší láskou k takové autoritě tíhneme. Vnější norma pro mé jednání je tedy jednodušeji osvojena, jsem-li přirozeně důvěřivý v radosti plynoucí ze setkání s darující autoritou. Pokud se začne ztrácet tento původní prostor vzájemnosti a bezpodmínečnosti v lásce, jenom tak má milovat bůh alias rodič, může být realizace normy jednání důrazněji vyžadována direktivnější formou. Čím více se do dítěte vkládá klid laskavého přijímání autority vnější, tím lehčeji pak přijímá v období osamostatňování autoritu vnitřní.

Autonomní morálka bere za vodítko jednání buď osobní svědomí a dosažené vědění jako například u Sókrata, vnitřní záměr jednání jako u Pierra Abélarda, nebo kategorický imperativ Kantův. Evropská etická tradice se značnou dávkou schematizace heteronomii v morálce realizovala více v linii judaistické a katolické, autonomie se nabízela u filosofujících Řeků a protestantských myslitelů: Pascala, Kanta, Kierkegaarda nebo Nietzscheho, jehož otec byl protestantským pastorem. U Tomáše Akvinského má autonomie své bezprecedentní místo ve fundamentální etice, v sociální filosofii dává přednost heteronomii. Tam, kde se mluví o základech lidství, je počátkem a úběžníkem mravnosti Boží soud, jenž se hlásí ke slovu v individuálním svědomí. To uznává jak mladý Luther, tak Tomáš Akvinský. Problém zřetelně nastává v okamžiku konfrontace jedince se společenstvím, které si chrání vybudovanou mocenskou strukturu. Je pak věcí osobního nasazení každého člověka, aby sám pro sebe osvědčil patřičnou míru nezávislosti na vnějším normování. Předpisové heteronomii podléhá intenzivněji člověk tam, kde svou mocensko-ekonomickou provázaností s panující normotvorbou rezignuje na **hledání lásky v sobě samém. Podle toho, komu se chce člověk zalíbit, má tendenci si brát úměru svého jednání. K tomu přistupuje ještě dojemná satisfakce z možnosti soudit druhé za jejich konání, neboť přitom dochází**

k falešnému dojmu, že já jsem lepší než dotyčný mravně posuzovaný a jeho kritikou se zvětšuje můj pocit moci, síly a mravní čistoty. Naproti tomu autonomie v morálce ještě neznamená dosažení nějakého imaginárně dokonalého stavu lidské přirozenosti, protože se za oním „sobě samému zákonodárcem“ často skrývá problém s akceptací autority, s akceptací moci, která převyšuje mou aktuální sílu, nebo s akceptací lásky, která přesahuje mou aktuální schopnost milovat.

V předložené monografické studii budeme mít možnost odhalit, jak se etika jako filosofický obor konstituovala v průběhu dějin antické filosofie a jak se termíny **dobro** a **ctnost** staly centrem její pozornosti. Na prezentaci zásadních etických koncepcí vybraných křesťanských filosofů budeme moci sledovat průnik Ježíšovy zvěsti do evropského duchovního prostoru a současně nahlédneme, jak lze jeho etickou nauku modifikovat v závislosti na odlišných filosofických východiscích. Evropská etická tradice pak bude následně analyzována od jejího novověkého ontologického založení v apodikticky dané subjektivitě. Tento svrchovaný subjekt traktuje sebe i svět kauzálně-argumentativním způsobem snažícím se předložit objektivně a obecně platné určení mravních norem. U některých autorů v průběhu 19. a 20. století, zejména Kierkegaarda, Nietzscheho a Heideggera, pak ukážeme, jaké jsou možnosti lidského bytí po ztrátě této opory.

V další části knihy si představíme v základních obrysech i etické koncepce pojednávající o dobru a cestě k němu prostřednictvím přiblížení tematiky ctností u vybraných náboženských a duchovních směrů: judaismu, islámu, konfucianismu a taoismu, hinduismu a buddhismu. Poslední část této práce je věnována speciálním problémům aplikované etiky, jakými jsou otázky smrti a umírání, nárys obecné etiky pro klientské profese a položení možného filosofického základu pro etiku v oblasti sportu.

1. část

Přehled etických konceptů v dějinách evropské filosofie

ANTIKA

Praktická filosofická disciplína nazývaná etika je oborem hledajícím předpoklady morálních soudů. Její počátky sahají do 6. až 5. století př. Kr. ve starověkém Řecku. Etické koncepte jednotlivých řeckých filosofů se postupně vytvářely zároveň s formováním určujících filosofických pojmů a jejich vzájemných vztahů: jako principiální ukážeme poměr lidské **duše** (řec. *psyché*) k **dobru** (*agathón*), k **blaženosti** (*eudaimoniá*) a možnost realizace **ctnosti** (*areté*).

1.1 Pythagoras (570–490 př. Kr.)

Pythagoras prožil většinu svého života se svými žáky v klášterní intimitě duchovního spolku v Krotónu a posléze v Metapontu na jihu Itálie. Spirituální ráz jeho nauky s sebou nesl víru a u těch nejzasvěcenějších také poznání o putování a převtělování duší.¹ Živým pramenem jeho učení byla s největší pravděpodobností starobylá egyptská mystika, neboť sám Pythagoras měl být při své návštěvě Egypta pozhnán vysokým kněžským zasvěcením. Přístup k duchovní nauce a k pobytu ve společenství měly podobně jako v Egyptě také ženy.

¹ Jan Patočka k Pythagorově *metempsychosis* říká: „Rovněž tak je tomu s naukou o převtělování: sama o sobě je stará a v orfismu již mythologicky propracovaná. Ale nyní se uvádí v souvislosti s cyklem světa, s jeho pravidelným rytmem, a sama se jeví jeho pravidelnou stránkou. Duše probíhá všemi živými bytostmi (nebo hlavními z nich) v určité době, podle určitého rytmu, podle přesného zákona (viz Herodotovu zprávu o Pyth., II 123sl.). A říká-li Empedoklés, že Pythagorás napnuv všechny síly ducha viděl vše v rozměrech desíti, dvaceti, svých životů, je tím mohutně vyjádřen rozdíl od tradiční nauky převtělovací, která je neurčitým mythologémem, zatímco zde je konkrétní vědomí nadlidského, kosmického rytmu, a to nikoli v divoké extasi, nýbrž silou ponoření do představy a myšlenky.“ In: Patočka, J.: *Přehledné dějiny filosofie. Rukopis přednášky tištěný jako studijní pomůcka posluchačů Filosofické fakulty Karlovy university*. Praha, 1945, s. 108.

„Pýthagorás..., přišel do Egypta a stav se jejich žákem, zanesl poprvé jejich filosofii k Řekům a zvláště dbal, zřejměji než ostatní, o oběti a o posvátné obřady.“²

„Život přirovnával k národní slavnosti. Neboť jako na ni přicházejí jedni jako závodníci, druzí za obchodem, třetí, nejlepší, jako diváci, tak se i v životě rodí jedni, lidé otročtí, jako lovci slávy a bohatství, a druzí, filosofové, jako lovci pravdy.“³

Spravedlnost je v pythagorejské **etice** stěžejním principem.⁴ Je analogická číslu 4 nebo obecně druhé mocnině. Ono 2×2 má vyjadřovat násobení stejného stejným ve smyslu odplaty stejného stejným. Znali tedy základní důvod reinkarnace duše, a to **zákon karmy**, jak nazývají určující zákon stvořeného univerza staří Indové: vše, co člověk činí fyzicky, mentálně i to, co prožívá citově, se má tendenci vracet ke svému autorovi. Utrpení, které zažíváme, je plodem našich voleb, neboť hledáme blaženost ve vnějších věcech, místo abychom našli věčný pramen štěstí uvnitř nás samých. Tak je každý člověk odpovědný za to, co dělá a co si myslí, přičemž skutečné svobody lze dosáhnout jen poznáním vlastní duše. Jenom ten dosáhl podle Pythagora skutečné svobody, kdo dokáže ovládnout sebe samého. Protože si ale byli pythagorejci vědomi slabosti a nespolehlivosti běžného člověka, který má ze své horší přirozenosti sklon podléhat svodům, touhám a náladám, považovali za nutné, aby nad lidmi v ochranné bdělosti prodléval boží duch. Dalšími ochrannými strážci spravedlnosti pak měli být v úctě vážení rodiče a lidské zákony. Praktická filosofie u nich obsahuje znalost muzikoterapie, mentálního tréninku ve smyslu indické mantrajógy a také konkrétní prvky dietologie, neboť věděli, že lidský temperament je u jedinců neschopných sebeovládání závislý na typu stravy. Zvláště masitá potrava podle jejich zkušenosti povzbuzuje žádostivost a agresivitu.

² Zlomek A 4 z Isokrata. In: *Testimonia k Pythagorovi*. www.fysis.cz

³ Diogenés Laertios: *Životy, názory a výroky proslulých filosofů*. VIII-8. Praha, 1964, s. 333.

⁴ Smyslová danost každého jsoucna pro naše vnímání je pythagorovci umožněna jeho vymezeností (*peratický princip*) z chaosu (*apeiron*), přičemž oním základním vymežujícím principem je číslo (*arithmos*). Máme-li tedy vyložit svět pravdivě (*alétheia*) ve smyslu *odkrytě, odhaleně*, musíme k tomu využít čísla a číselných vztahů, které vytvářejí každou věc v jejím skutečném základu.

Kdybychom se dnes Pythagora, mimochodem od něj pochází název filosofie, zeptali: „Mistře, co mám učinit, když večer ulehnu do lože?“ Odpověděl by nám:

*„Do svých hebounkých očí at' nikdy nevpustíš spánek,
dřív než každý ze svých činů neprojdeš třikrát!
Čím jsem se provinil? Co jsem učinil? A co jsem zameškal?“⁶*

1.2 Prótagoras (480–410 př. Kr.)

Jako typický představitel sofistiky prezentuje relativní pojetí pravdy odvíjející se od osobních interesů:

„O každé věci lze uvést dva protikladné výroky.“⁶

Nelze proto usilovat o obecně platnou teorii, která by aspirovala na uchopení nějaké objektivní skutečnosti.

„Člověk je měrou všech věcí, jsoucích, že jsou, a nejsoucích, že nejsou.“

„O bozích nemohu vědět, ani že jsou, ani že nejsou; mnohé věci totiž brání tomu, abychom to věděli, jak nejasnost věci, tak krátkost života lidského.“⁷

Jsem to já sám, kdo určuje, co je pravda a co pouhé zdání. Závisí to pouze na mém rozhodnutí. Jistotu bytí má vlastní subjektivita. Proměnlivost vnějších věcí a událostí si vyžaduje právě ono uchopující zpevnění mým vlastním zájmem, jehož vyjádřením je moje tvrzení a volba.

Máme zde klasický model relativistické etiky, která se už ve své době velmi dobře „prodávala“. Můžeme se domnívat, že je svého druhu etickým odrazovým můstkem a principem soudních obhajob jako takových.

⁵ Porfyrios, *Vita Pythagorae* 40. In: www.fysis.cz

⁶ Diogenés Laertios: *Životy, názory a výroky slavných filosofů*. IX, 50–56. Praha, 1964, s. 380.

⁷ Tamtéž, s. 380.

1.3 Sókratés (469–399 př. Kr.)

Jedinečnou reakcí na zpochybňování možnosti poznat pravdu a řídit své konání podle ní bylo Sókratovo učení. Metodou je mu lineární postup logiky založené na indukci. Když se ptá, co je dobré, odpovídají mu lidé výčtem jejich jednotlivých, zvykem vyzkoušených *dobrých věcí*, na nichž zpravidla silně ulpívají.

Filosof v akci je ponouká k nalézání dobra, které by nebylo ničím podmíněné a vztažené k pouze osobním zájmům. Od jednotlivých, „malých“ projevů dobra a blaženosti se zobecněním přechází k dobru, jež je zahlédnutelné dle athénské mudrce rozumem. Rozumnost je člověku v jejím osobním mentálním provedení vždy k dispozici nezávisle na přisuzování dobrého a správného rodinnou, náboženskou tradicí nebo dokonce státními zákony. Navzdory tomu Sókratés chválí občany respektující zákony obce, protože předpokládá, že jsou plodem dohody rozumného společenství duší žijících v obci. Avšak obavy athénské politické a soudnické elity ze ztráty kontroly a moci nad obyvatelstvem vedly k vykonstruovanému obvinění Sókrata. Jeho údajná vina se týkala bezbožnosti a špatného vlivu na mladé lidi. Sókratés byl nadpoloviční většinou hlasů neboli demokratickým způsobem odsouzen k nejvyššímu trestu, a to otravě jedem.

„Tuto žalobu podává a přísahou potvrzuje Melétos, syn Melétův, z Pitthu proti Sokratovi, synovi Sófroniskovu z Alópeky: Sokrates je vinen tím, že uznává bohy, jež uznává obec, a zavádí jiná nová božstva; je též vinen tím, že kazí mládež. Navrhuje se trest smrti. Náš filosof, když pro něho Lýsiás napsal obranu, přečetl ji a pravil: ‚Krásná řeč, milý Lýsio, ale pro mne nevhodná‘. Měla totiž více ráz řečí soudních než filosofických. A když mu na to řekl Lýsiás: ‚Jak to, že se ti ta řeč nehodí, je-li krásná?‘ odpověděl Sokrates: ‚Nebyly by pro mne rovněž nevhodné krásné šaty a střevíce?‘“⁸

Ačkoliv mu přátelé vymohli možnost odchodu do vyhnanství, akceptuje potrestání jako výraz poslušnosti vůči zákonům obce. To vše s klidem filosofa, protože smrtí těla se nic z toho, co je pro duši podstatné, neztrácí. Součástí jeho závěrečné řeči před soudem byl také proslulý výrok:

⁸ Diogenés Laertios: *Životy, názory a výroky proslulých filosofů*. II 40, 41. Praha, 1964, s. 102–103.